

The Conception of “New Russia” through the Prism of Early Modern Muscovite Expansionist Doctrine and of the Notions of the Ukrainian Elites

UDC: 94(477) “XVI – XVIII”

DOI: <https://doi.org/10.15421/172403>**Brekhunenko Viktor**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0001-7646-7211>, wbrekhunenko@ukr.net*M. S. Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archeography and Sources Studies of National Academy of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The article is a pioneer research related to the correlation between the ideological conception of “New Russia” and previous Russian expansionist doctrines directing to the Ukrainian Steppe.

The purpose is to investigate the genetic roots of the “New Russia” conception in the early modern interpretations of the Muscovite expansion. **Methodology.** The conceptual strategy of the research bases on the historicism principle, contextual analysis and comparative methods.

Results. The main novelty of research is to argue that “New Russia” conception which was founded in the 1830-1840 have no genetic precursors in early modern approach to explain Muscovite claims to the Steppe zone situated near the traditional Ukrainian lands. Until nineteenth century the Muscovite elites did not interpret the territory of imaginary “New Russia” as a natural part of “tsar patrimony” and did not use the “patrimony theory”. The ideological arrogation of the region began on the base of other arguments. on the official documentation level (tsar and Senate acts, diplomatic correspondence) the Muscovites recognized it as a territory of Zaporozhian Host including the Black Sea littoral. Moreover, In the second half of the eighteenth century the Muscovy interpret this territory as a Little Russia.

Conclusions. Ideological conception of “New Russia” was an artificial even regarding the Russian intellectual tradition, did not reflect continuity of the argumentation related to the spatial claims during the early modern age. Having emerged in the 1830-1840 “New Russia” conception started the new approaches to the imagining of the territory of the contemporary East and South Ukraine. The results of the research make it possible to revise existing stereotypes concerning the civilizational nature of a number of historic regions and to disprove a conception regarding the historic motivation of contemporary Russian territorial claims.

Keywords: intellectual history, historiographic tradition, South Ukraine, Crimea, Ottoman Empire, Steppe frontier, Ukrainian mental space, public discourse

Концепція «Новоросії» на тлі ранньомодерних експансіоністських доктрин Московії та просторових уявлень українських еліт

Брехуненко Віктор*Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної академії наук України (Київ, Україна)*

Анотація

У статті досліджується проблема інтелектуальних перегуків між концепцією «Новоросії» та попередніми російськими експансіоністськими доктринами.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні ступеня закоріненості концепції «Новоросії» в ранньомодерних поясненнях російської експансії на українські землі. **Методологія** дослідження охоплює методи контекстуального аналізу, компаративістики, деконструкції текстів, історико-генетичний.

Наукова новизна дослідження полягає насамперед у доведенні того, що концепція «Новоросії», яка з'явилася в 30-40-х рр. XIX ст., не має прямих генетичних попередників у ранньомодерних російських обґрунтуваннях «історичних прав» на відповідну частину української території.

Результати. Територія, яку штучно підводять під означення «Новоросія», до XIX ст. не розглядалася в Московській державі / Російській імперії під кутом конструювання для неї опції природного компонента «царської отчини». Ідеологічне привласнення регіону відбувалося на принципово інших засадах, ніж це пізніше прописали в концепції «Новоросії». Більше того, на рівні царських грамот визнавалася належність території, включно з Чорноморським узбережжям, до просторового виміру Війська Запорозького. У другій половині XVIII ст. російські еліти послідовно розглядали цю територію як органічну складову Малої Росії. На обшири умоглядної «Новоросії» не поширювали династичну теорію. Не розробляли і спеціальних ідеологічних конструкцій.

Висновки. Ідеологічна концепція «Новоросії» була штучним витвором навіть для російської інтелектуальної традиції, не відображала спадкоємність обґрунтування просторових претензій у її звичному полі з ранньомодерних часів. На рівні уявлень та ідей опрацювання концепції започатковувало цілком нові підходи до маркування території сучасних Південної та Східної України.

Ключові слова: інтелектуальна історія, історіографічна традиція, Південна Україна, Крим, Османська імперія, Степовий фронт, український ментальний простір, публічний дискурс

Стаття надійшла / Article arrived: 25.01.2024

Схвалено до друку / Accepted: 29.02.2024

Вступ.

Реанімована у XXI ст. концепція «Новоросії» належить до наріжних ідеологічних доктрин сучасної моделі російської експансії на українські землі. Розроблена ще в XIX ст. для пояснення історії сучасної Східної та Південної України в руслі обґрунтування російських претензій на володіння величезною територією колишнього Запорозжя стала ідеологічним виміром упереджених інтерпретацій запорозької традиції та комплексу поглинальних і господарських зусиль Російської імперії останньої чверті XVIII – початку XIX ст. Посилення позицій в інформаційному просторі ідеї «Новоросії» та її присутність відлуння на політиці пам'яті, новітніх політичних, соціальних та військових стратегіях надає нового дихання потребі всебічної наукової перевірки цього конструкту. Роль базової процедури тут, безумовно, належить з'ясуванню масштабів внеску запорозького козацтва в залюднення сучасної Східної та Південної України. Інше ключове питання полягає в тому, чи мала згадана концепція своїх попередників у московській інтелектуальній та політичній традиції. Відтак **мета статті** полягає у з'ясуванні ступеня закоріненості концепції «Новоросії» в ранньомодерних поясненнях російської експансії на українські землі.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Під обраним кутом концепція «Новоросії» ще не стала об'єктом наукової перевірки. Однак історіографічна спадщина містить дослідження самого ества концепції (Турченко, & Турченко, 2015), а також ідеологічного тла її появи у XIX ст. (Ясь, 2014). Крім того, важливим інтелектуальним імпульсом є цінні спостереження В. Грибовського (2020), які стосуються підходів Російської імперії до обґрунтування приєднання Криму. Відтак дослідження порушеної у статті проблеми опирається на доробок попередників, який дає змогу простежувати уже виділені риси концепції «Новоросії» у попередній російській традиції.

Результати дослідження.

Парадоксально, але, попри свій майже столітній родовід, актуалізована новітніми російськими елітами концепція «Новоросії» при ближчому розгляді виявляється позбавленою спеціального наукового обґрунтування. Сформульована вона насправді лише в ідеологічному вимірі та й то в дуже й дуже загальних рисах. І цим спроби пояснити кризь її призму історію сучасної Східної та Південної України присутньо відрізняються від решти російських інтелектуальних пропозицій щодо інтерпретації минулого українсько-російських стосунків, скажімо, «перяяславської», «колиски трьох братніх народів», чи «єдиного народу». Як останні три концепції, так і більшість інших облуптані тривалою історіографічною традицією, покликаною в той чи інший спосіб надати їм науковоподібного вигляду.

Чого не скажеш про ідею «Новоросії». Так, її активно просували в науковому та публіцистичному дискурсах, впроваджували в політику пам'яті. Історичний наратив, сконструйований під її кутом, так чи інакше домінував фактично до кінця XX ст. і продовжує й досі триматися на плаву. То жорстко, то на рівні відсвіту, він формував і значною мірою формує нині стереотипні концептуальні уявлення про минуле Росії та України як в історіографії, так і в масовій свідомості. Проте відсутні наукові спроби пояснити оптимальність чи бодай раціональність вибору саме цієї опції. Готову рамку налаштували сприймати буквально телеологічно, як даність, що не потребує жодних додаткових пояснень і доказів. І часто-густо сприймали.

Уже брак у концепції «Новоросії» належного академічного супроводу сіє поважні сумніви у можливості її обґрунтувати за науковими стандартами. При ближчому ж розгляді з'ясовується, що водночас бракує також прямого зв'язку між нею та попередніми московськими ідеологемами. Це виглядає не менш промовисто. Тож яке місце в просторових уявленнях ранньомодерних московських еліт належало теренам майбутньої уявної «Новоросії», яким був образ їхнього співвідношення зі «своєю» територією? Відповіді на ці питання дають змогу зрозуміти, наскільки органічними для імперії стали ідеологічні претензії й концептуалізації XIX ст., і як вони виглядали на тлі з'ясованого вище українського бачення.

Свого часу вже було підмічено, що ідеологічно в Московії так і не розв'язали проблему обґрунтування «природних прав» на володіння тією частиною нічийного Степу, яку вдалося освоїти по факту до середини XVII ст. (пояс Білгородської засічної лінії) (Філюшкін, 2004, с. 398). Не дивно, що після появи Слобідської України московські еліти і в другій половині XVII ст., і у XVIII ст. засвідчували своє чітке розуміння того, що терени, розташовані на південь від цієї лінії, не належать до органічної частини Московії. Царські грамоти слобідським полковникам, наголошуючи на пустельності території до розселення там слобожан, не відносять її до «царської отчини», як годилося б. Ці «порожні місця, на яких ніякого поселення не бувало», позначаються такими, що локалізовані не в «царській отчині», а на «татарських сакмах», «в диких степах на татарських займах» (Матеріали, 1890, с. 160; Сборник, 1884, с. 523, 525). На такому тлі протиставлення в московських документах Слобожанщини внутрішнім московським регіонам набуває іншого відсвіту, ніж співвідношення центр – периферія, як-от згадка в екстракті про слобідські полки 1734 р., що українське населення поширилося «*нині не тільки в слобідських полках, але й усередину до великоросійських міст*» (Матеріали, 1890, с. 160). Виходить, що слобідські полки виникли поза питомою Московією, тобто на території, яка була приєднана.

Крім того, під час війн з Туреччиною другої половини XVIII ст. ідеологічна складова в Петербурга накульгувала на обидві ноги (Грибовський, 2020, с. 26-28). Імперська верхівка не спромоглася підвести під приєднання до імперії нових земель у Північному Причорномор'ї виразну інтелектуальну підкладку. Величезні проблеми виникли з обґрунтуванням поширення зверхності над Кримом, попри появу добре відомого «грецького проєкту». Докладені зусилля так і не вийшли за рамки кількох спроб діяти в різних напрямках аж до недолугого проголошення, що півострів з найдавніших часів був заселений московитами (Грибовський, 2020, с. 23-48). Проте цілісної і впливової для зовнішнього споживача концепції так і не було опрацьовано. Ще гіршою була справа з осмисленням претензій на володіння суміжною зоною Степового фронтиру. До XIX ст. тут маємо цілковиту мовчанку. Все це контрастує із зусиллями обох ранньомодерних українських еліт щодо ідеологічного опанування Степу з узбережжям Чорного та Азовського морів включно.

Найголовніше, що до XIX ст. територію, яку пізніше наділили тавром «Новоросії», московські еліти ніколи не вписували до своєї «символічної географії» та до політичних концепцій як «свою» землю. Відтак українські та московські ранньомодерні ідеологічні підходи до ментального освоєння цих теренів були діаметрально протилежними. І князі зі шляхтою, і козацька старшина дивилися на Степовий фронтір не інакше, як на «свою» природну територію, а не як на «чужий» сусідній регіон (Брехуненко, 2011, с. 67-68). Його слід «повернути» в рідні пенати, а не «приєднати» до «своєї» землі. Ідея кордону українського простору по морському узбережжю посідала центральне місце в «ментальних мапах» еліт і була успадкована старшиною Війська Запорозького Низового, яке до останнього намагалось втілити її в життя. Територіальні суперечки з Військом Донським, вимоги повернути Кошу відкрайні північні та північно-східні землі, проникнення до Дністра та узбережжя Чорного моря, безумовно, працювали на цю ідею по факту (Мільчев, 2009, с. 33-40; Полторака, 2007, с. 98-118). У розпорядженні українських еліт були й легітимні міжнародні інструменти визнання за українським простором правобережної частини Степу аж до Чорноморського узбережжя від гирла Дніпра до Білгорода (The Crimean, 2011, р. 532-712). А в 1746 р. уже Петербург санкціонував за Вольностями територію на сході до р. Кальміусу (Полторака, 2007, с. 102-103).

Натомість принципово інакшою була картина в головах ранньомодерних московських еліт. На відміну від чітких переконань в українському соціумі, які за потреби неодноразово демонструвалися відкрито, московська верхівка воліла всіляко притлумлювати свої уявлення. Повною мірою дався

взнаки пригнічувальний вплив шкідливого для неї ідеологічного підґрунтя стосунків із Кримським ханатом, створений колишнім підданством Рюриковичів Чингізидам, ярликами кримських ханів великим литовським князям та перемирними листами між ханатом і Річчю Посполитою. А двохсотлітня військова неспроможність забезпечити фіксацію за собою Степового фронтиру довершила коло некорисних обставин. Відтак Москва до другої половини XVIII ст. не наважувалася включити територію майбутньої «Новоросії» до просторових версій своєї експансіоністської програми.

Політичні концепції московських правителів не містили ідеологічного обґрунтування законності претензій Московії на володіння цими землями з історичної точки зору. «Право старовини», яке українські еліти так активно прикладали до своїх переконань, залишилося за бортом московських практик. І ближнє до Московії Поле, і весь Степовий фронтір ніколи не видавали за колишню «государеву отчину». Дипломатичні стосунки Московії з Кримським ханатом і Туреччиною не містять жодних натяків на бажання поставити проблему відповідним чином. Взаємини з Гетьманщиною та Військом Запорозьким Низовим також.

Династичну теорію, цей стрижень московської експансіоністської ідеології, промовисто не розвертали в бік доведення «історичних» прав московських правителів на Степовий фронтір, хоча її завжди в XVI–XVII ст. пристосовували для обґрунтування експансії на просторі між Віслою та Волгою, коли з'являлися шанси на реалізацію задуманого. Приміром, Московія проголосила Казанський ханат автохтонною московською землею, бо начебто ще князь Рюрик опанував Волгу і Каму, обклавши тутешній люд даниною (Pelenski, 1974, р. 194). Як тільки Москва відчула, що зможе поглинути Астраханський ханат, його зарахували до «отчини» київського князя Володимира, видавши за Тмутараканське князівство (Pelenski, 1974, р. 122-123). Своєю природною «отчиною» московські правителі оголошували навіть Литву та Польщу (Русина, 1998, с. 155, 172).

Під таким кутом послідовне ігнорування теренів майбутньої «Новоросії» набуває особливої ваги. Воно свідчить, що на них узагалі не поширювали концепцію «київської спадщини», хоча зробити протилежне було дуже легко. Підказка лежала на поверхні. Далєбі у Москві не могли не давати собі ради в тому, що значна частина Степу з Чорноморським узбережжям між Очаковом і Білгородом прямо згадується в ханських ярликах як частина Русі, відписана Польсько-Литовській державі, а згодом – Речі Посполитій. Тож висновок напрашується однозначний: у Московії територію явно не вважали «своєю» і втраченою, як це наполегливо робили в Україні. Край уявлявся «чужим» стосовно реального територіального ядра

держави. Цей край слід було вперше приєднати до «царської отчини», а не повертати.

Навіть у XVIII ст., коли в Московській державі з'явилися можливості прирощувати свою територію коштом земель Війська Запорозького Низового через договори з Туреччиною, у грі перебували лише приземлені поточні військові й політичні аргументи. Царська дипломатія не апелювала до свого «історичного» права на ці терени, не проголошувала їх своїми давніми, але втраченими землями. Це в 1770-ті рр. конвульсивно робитиметься лише стосовно Криму (Грибовський, 2020, с. 30-31). Вагомі аргументи української сторони, які опиралися на традицію, що тягнулася з доби Вітовта, не мали на неї жодного впливу. Позиція Коша під час розмежування 1705 р. була сприйнята виключно у прагматичній площині, не збудивши глибокого ідеологічного зацікавлення. Підходи козаків проголошувалися шкідливими винятково з огляду на тогочасну потребу зайвий раз не драгувати Туреччину (Кордони, 2004, с. 45-46). Хоча відсвіжування кошовим К. Гордієнком аргументів, базованих на ідеї зречення кримських ханів правобережного степу аж до морського узбережжя, давала московській стороні плідну інтелектуальну поживу. Описування цих теренів у ханських ярликах як Русі, переданої під владу великого литовського князя (The Crimean, 2011, р. 529, 555-556, 642, 712, 756), попри те, що відрізало правителів Московії від лобового використання концепції прав на «київську спадщину», все ж таки створювало простір для ідеологічних маніпуляцій. Напрошувалося конструювання «права старовини» шляхом наголошення на первісному володінні Рюриковичами відповідною територією до появи татар. А звідти вже була пряма дорога до припасування «династичної теорії».

З огляду на сказане цілком закономірним постає той факт, що запорожці ніколи не чули висловлювань про Запорожжя як давню «царську отчину». Не чули навіть тоді, коли самі порушували перед імперськими чинниками проблему повернення відібраних у них земель, чим підштовхували до такого кроку. Натомість уся риторика імперської верхівки оберталася навколо закидів щодо відсутності в Коша письмових підтверджень на свої землі та що частина цих земель відвойована царями в Туреччини (Петро Калнишевський, 2009, с. 315-317, 327).

Крім того, московські еліти кінця XVII – XVIII ст. залишили по собі й прямі вказівки на те, до якої орбіти вони відносили терени майбутньої уявної «Новоросії». Найкрасномовнішим з них є вже згадуване вище визнання Московією за запорожцями, володіння землями до Чорного моря. Царська грамота харківським полковникам Григорію та Костянтину Донцям від 10 червня 1686 р. не залишає місця для «Новоросії»: «І на тому боці ріки Дніпра богохраниме місто Київ з містами зі Стайками і Трипіллям, з

Васильковом, з Вишгородом, з містечком Демидівкою всякого чину людьми, і зі всіма належними землями та угіддями, також і вниз рікою Дніпром від Києва до Кодака, і те місто Кодак, і Запорозький Кіш, місто Січ, і навіть до Чорного лісу, і до Чорного моря з усіма землями і ріками, і річками, і всіма належними угіддями, чим володіли запорожці, які всі ті описані вище міста і землі, і Військо Запорозьке, й увесь малоросійський народ в нашій царській величності преславній та преіменитій державі вічно залишатися їм непорушно» (Сборник, 1884, с. 478).

Не менш промовистим є і маніфест від 5 серпня 1775 р. про ліквідацію останньої Запорозької Січі. На відміну від царів Петра, Івана та цариці Софії Катерина II силкувалася заперечити право Коша на володіння територією Вольностей. Але зробила це так незграбно, що насправді обґрунтувала протилежне, заодно позбавивши Петербург можливості легітимізувати своє право на Причорномор'я через «право старовини». Отож, у маніфесті стверджувалося: «Почали вони (запорожці. – Авт.) років десять тому та й у найновіший час дуже далеко поширювати свою зухвалість, привласнюючи й вимагаючи собі, ніби їхню власність, не тільки усі ті землі, які нами набуті у зв'язку з останньою війною від Оттоманської Порти, але навіть зайняті поселеннями Новоросійської губернії, подаючи, ніби їм і ті інші здавна належали, коли, навпаки, усьому світові відомо, що перші з цих земель ніколи не перебували у володінні Речі Посполитої Польської, відповідно від неї нікому надані бути не могли, а останні, хоча й становлять частину Малоросії, але тим не менше особливою власністю запорозьких козаків ніколи не були та й бути не могли, тому що вони в самому бутті своєму не мали ніякого законного початку, відповідно і ніякої власності в землях, а були тільки терпимі в тих місцях, де вони засіли, замість колишньої там військової сторожі» (Петро Калнишевський, 2007, с. 327).

Процитований уривок з маніфесту сигналізує про фундаментальні підходи тогочасної московської еліти. Висловлювання Катерини II добре передають традиційну відсутність в арсеналі імперії потягу до надання експансії на Степовому фронтірі ідеологічної оболонки в душі представлення території як питомо «своєї», але колись втраченої. Навіть перехід до послідовного приєднання до імперії земель за договорами з Туреччиною не надихнув на використання «історичних» аргументів, які випливали б із претензій на «київську спадщину». Замість ухопитися за визнання Бахчисараєм цих земель частиною Русі, тобто в традиційних московських поясненнях «царської отчини», Катерина II, навпаки, відрізаючи шлях, стверджувала, що відповідні терени ніколи не належали Речі Посполитій.

Загалом кажучи, від подібних дій не віяло новизною. Натомість вони відображали притаманні імперській верхівці типові уявлення про Запорожжя,

а заодно і відбивали домінування голого прагматизму в міркуваннях стосовно територіального питання, пов'язаного зі Степом. Можна навести, скажімо, приклад використання аналогічного підходу з листа надвірного радника Дмитра Лодигіна до Івана Хорвата від 19 серпня 1761 р. Поміж іншим надвірний радник напучував керівника Новосербії, що запорожці «цих земель з собою з-під кримського хана не принесли і до цього ніколи їм ті землі як колишні турецького [султана] не належали, а приєднані зброєю через мирний трактат (РГАДА. Ф. 248, Опис 113, № 1258, Л. 84 об.). З цієї ж перспективи оцінює Д. Лодигін і псевдоуніверсал Б. Хмельницького від 1655 р. запорожцям на землі до Дону. Заперечення територіальних прав, які випливають з універсалу, ґрунтуються в радника на тому, що фізично цими теренами гетьман не володів: «...чув я від писаря їхнього (запорозького. – Авт.) нібито цей гетьман на підтвердження колишніх королівських польських універсалів віддав їм не тільки названі вище, але й ті землі, на яких нині Полтавський та інші ближчі до них і до Дону слобідські полки поселені, але хоча б справді такий всеохопний у них універсал був, та зі зради, як вище проголошено, тих земель з собою вони не принесли. Та навряд чи бували ті землі у самого гетьмана Хмельницького» (РГАДА. Ф. 248, Опис 113, № 1258, Л. 85).

Отож, було однозначно відкинуто стратегічно важливе «право старовини», яке в майбутньому страхувало б просторові претензії за будь-якої військової та політичної кон'юнктури. Його не використовували в парі з прагматичними кроками, зумовленими наслідками військового протистояння. Хоча в практичному плані ніщо не заважало доповнити справу чергових територіальних поступок Туреччини виготовленням ідеологічної оправки, яка підкріплювала б усе «історичними» аргументами. Брак таких кроків є найочевиднішою ознакою того, що навіть напередодні старту процесу уніфікації Запорозжя за імперськими зразками московська еліта не уявляла ці землі втраченими й відчувала чужість території.

Водночас не може не звернути на себе увагу той факт, що ті запорозькі землі, які були по живому відрізані в 1764 р. до Новоросійської губернії, Катерина II – і це дуже важливо – слідом за своїми попередниками Іваном, Петром і Софією назвала складовою «Малоросії». У тому ж дусі висловлювався й Г.-Ф. Міллер, якому доручили докладно вивчити перспективи остаточного вирішення запорозького питання. Історик підкреслював, що «запорозькі особливих від малоросіян відділених земель властиво

ніколи не мали» (Петро Калнишевський, 2007, с. 317). Під це твердження взагалі потрапляє мало не увесь масив запорозьких земель, що насправді відповідало реаліям. На позір виходить, що Г.-Ф. Міллер, як і царі, вистеляв шлях до уведення Запорозжя в систему координат, пов'язану з московським розумінням Малої Русі як невід'ємної складової Великої Русі. Парадоксально, але за таких умов розмиваються самі основи майбутньої концепції «Новоросії». По-перше, до Гетьманщини її ніколи не прикладали та й не могли прикладати з цілком зрозумілих причин. А по-друге, Запорозжя ідеологічно позбувалося статусу особливого регіону, ставало частиною Малої Русі (нехай і в московській версії поняття). Відтак йому ніяк не випало водночас бути ще й «Новоросією».

Висновки.

Тож не підлягає сумніву, що засади ранньомодерного сприйняття московськими елітами простору по всьому периметру Степового фронтиру відтілюють вразливість концепції «Новоросії». Вона не опирається на їхню попередню традицію інтерпретації співвідношення відповідних теренів з територіальним ядром держави. Натомість, ця інтерпретація не лише не вистеляє інтелектуальний шлях до формулювання самої ідеї, а навпаки – різко контрастує з нею. Увесь територіальний масив, зарахований у XIX ст. до «Новоросії» творцями ідеологеми, перебував у зоні «іншування». Ба більше, в Московії не описували як складову «царської отчини» (а отже, вважали «чужою») не лише західну, українську, зону Степового фронтиру, а й східну – між Доном і Волгою. На такому тлі ідея «Новоросії» однозначно виглядає штучною навіть для російського дискурсу. З'являється по суті нізвідки, не маючи прямих попередників у ранньомодерних ідеологемах.

Тож використання новоросійської термінології, яке почалося з утворення в 1764 р. Новоросійської губернії на частині Запорозжя та південних земель Гетьманщини, віддзеркалює звичну для того часу традицію подання долученої до ядра держави відпочатково «чужих» земель. Прикладів появи у світовій історії подібного «нового» можна навести багато. Відповідно на концепцію «Новоросії» слід дивитися винятково у форматі оцінки ймовірності появи такого «нового» по факту. Усе впирається у з'ясування того, наскільки «нове» було справді «новим». Чи тягне воно на заповнення чистого чи майже чистого аркуша? Чи була проігнорована й перекреслена попередня традиція в різних сферах? Інакше кажучи, ключовим постає питання масштабів та впливу запорозької спадщини.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Брехуненко, В. (2011). *Козаки на Степовому Кордоні Європи. Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст.* Київ.

- Грибовський, В. (2020). *У затінку Просвітництва. Російське ідеологічне привласнення Південної України в останній третині XVIII – на початку XIX ст. Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст.*, за ред. О. Репана. Київ, 23–48.
- Кордони. (2004). *Кордони Війська Запорозького та діяльність російсько-турецької межової комісії 1705 р.*, упор. В. Мільчев. Запоріжжя.
- Материалы. (1890). *Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.*, сост. Д. И. Багалея. Харьков.
- Мільчев, В. (2009). *Нариси з історії запорозького козацтва XVIII століття*. Запоріжжя.
- Петро Калнишевський. (2009). *Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів*, упор. В. Грибовський, В. Мільчев, І. Синяк. Київ.
- Полторац, В. (2007). *Взаємини запорозького та донського козацтва періоду Нової Січі (1734–1775): політико-правовий і соціально-економічний аспекти*. (Дис. ... канд. іст. наук). Одеса.
- Российский государственный архив древних актов*. М.
- Русина, О. (1998). *Україна під татарами і Литвою*. Київ
- Сборник. (1884). *Сборник судебных решений, составленных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины*, сост. В. В. Гуров при участии Е. К. Бродского. Харьков.
- Турченко, Г., & Турченко, Ф. (2015). *Проект «Новороссия: 1764–2014. Юбилей на крови*. Запорожжя.
- Филушкин, А. (2004). *Проблема генезиса Российской империи. Новая имперская история постсоветского пространства: Сборник статей*. Казань.
- Ясь, О. (2014). Терміни «Новоросія» та «Південна Україна» в історичному часі і просторі другої половини XVIII – початку ХХІ ст.: походження й інтерпретації. В. Смолій (Ред.), *Схід і Південь України: час, простір, соціум у 2-х т.*, (Колективна монографія), (т. 1, с. 85-91). Київ.
- Pelenski, J. (1974). *Russia and Kazan: Conquest and Imperial Ideology (1438–1560)*. Paris.
- The Crimean. (2011). *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century): A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, by D. Kolodziejczyk. Leiden; Boston, 2011.

REFERENCES

- Brekhunenko, V. (2001) *The Cossacks in the Europe's Steppe Frontier. Typology of the Cossack Communities (16th–17th Centuries)*. Kyiv.
- Collection (1884). *Collection court verdicts, papers, letters, edicts, related to the land tenure in the past Sloboda Ukraine*, V. V. Gurov. Harkov.
- Filushkin, A. (2004). *The problem of genesis of Russian Empire. New imperial history postsoviet spase*. Kazan.
- Hrybovskiy, V. (2020). In shade of Enlightenment. The Russian ideological incorporation of the South Ukraine in the end of 18th - the beginning of 19th century. *Essays on history of colonization of the South Ukraine in the 15th=18th century*, O. Repan (Ed.), (p. 23-48). Kyiv.
- Materials. (1890). *Materials on history of colonization and every day life of Kharkiv and Kursk and Voronezh regions*, ed. D. I. Bagaley. Kharkiv.
- Milchev, V. (2009). *Essays on history of Zaporozhian Cossacks in the 18th century*. Zaporizhia.
- Pelenski, J. (1974). *Russia and Kazan: Conquest and Imperial Ideology (1438–1560)*. Paris.
- Petro Kalnyshevskiy (2009). *Petro Kalnyshevskiy and his epoch. Collections of documents and materials*, ed. V. Hrybovskiy, V. Milchev, I. Syniak. Kyiv.
- Poltorak, V. (2007). *Interrelation between Zaporozhian and Don Cossacks in the period of New Sich (1734–1775): politic-legal and social-economic aspects*. (Diss. ... candidat of science (history). Odessa.
- Rusina, O. (1998). *Ukraine under Tatars and Lithuania*. Kyiv.
- Russian state archive of ancient acts*. М.
- The borders. (2004). *The borders of Zaporozhian Host and activity of Ryssian Turkish commission 1705*, ed. V. Milchev. Zaporizhia.
- The Crimean. (2011). *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century): A Study of Peace Treaties Followed by Annotated Documents*, by D. Kolodziejczyk. Leiden; Boston, 2011
- Turchenko, H., & Turchenko F. (2015). *The project of “New Russia”: 1764–2014. Anniversary on the blood*. Zaporizhia.
- Yas, O. (2014). Terms “New Russia” and “Soth Ukraine” in the time and space in the second half of 18th – the beginning of 19th century: origion and interpretation. In V. Smolii (Ed.), *East and South of Ukraine: time, space, society*, (Collective monograph), (Vol. 1, p. 85-91). Kyiv.